

Báthory Zsigmond tehát különleges helyet foglal el a magyar királyok és erdélyi fejedelmek sorában. Rajta kívül a hazai uralkodók közül – mai tudásunk szerint – senkit sem tiszteltek meg így zeneművekkel. A most megismert legkorábbi neki ajánlott munka, a *Motecta quinque vocum* pedig azért is különösen fontos forrás, mert ez az erdélyi zenésze gyűjtés élére újonnan felvett kiváló olasz muzsikusként, Giovanni Battista Mosto bemutatkozó alkotása, egy olyan gyűjtemény, amelynek révén az erdélyi udvarban az 1590-es évek elején felhangzott zenét is jobban megismerhetjük. Hiszen még forrásadatok híján sem kétséges, hogy Mosto kiadványát prezentálta a fejedelemnek, s a kotta anyagát olasz zenésztársaival – részben vagy egészben – be is mutatta.¹³

KIRÁLY PÉTER

Egy reformkori egyházi lap történetéhez. A 19. század negyvenes éveiben, a reformkor dekán, mind a katolikus, mind a protestáns egyházak felismerték, hogy a megindult reformfolyamatok miatt csak a hagyományosnak nevezhető célokért való küzdelem – például az iskolai nevelés felekezeti jellegének megtartása és fokozása, hitbuzgalmi tevékenység növelése – az új helyzetben már nem megfelelő, és nem elegendő. Nyilvános politikai megszólalásra van szükség. Az egyházi vezetők szorgalmazták, hogy ne csak szorosan vett valláspolitikai kérdésekben, hanem társadalmi, politikai, gazdasági kérdésekben is fogalmazzák meg, és a nyilvánosság előtt is képviseljék álláspontjukat az egyházak. Az új célok megvalósításának leghatékonyabb eszköze a sajtó volt, aminek jelentőségét a katolikusok és a protestánsok is felismerték.¹ Rájöttek, hogy nézeteik népszerűsítése érdekében saját lapra van szükségük. Így került a katolikus egyház kezébe, 1840-ben a *Nemzeti Újság*, e cél támogatására jött létre a *Religio és Nevelés* is.²

A katolikus *Religio és Nevelés* megindulása után egy évvel a protestáns felekezetek is hasonló céloktól vezérelve lapot indítottak. A megindításban elsődleges szerepe volt a katolikus lap megjelenésének, de bizonyára fontos tényező volt az is, hogy Kossuth 1841-ben, a *Pesti Hirlapban*, az „Egyetemes konvent és unió” című vezércikkében a két protestáns felekezet egyházi és iskolai ügyeinek nyilvánossá tétele érdekében egy lap megindítását javasolta.

---

földön és Magyarországon ... i. h. 16. valamint BARLAY-PÉRNYE: Diruta: Il Transilvano ... i. h. (1978. 3. sz.) 311–312. és (1979. 2. sz.) 130–131.; A mű zenei anyagának modern kiadása: ZÁSKALICZKY Tamás–PÉRNYE András–BARLAY Ö. Szabolcs közr.: Girolamo Diruta: Il Transilvano. Bp. Editio Musica, 1981. /Musica per la tastiera, Vol. 3./

¹² Az ajánlás szerint: „a Principe meritissimo di quella Prouincia il cui titolo e nome porta seco il libro”. Előbb HARASZTI („*Il Transilvano*”... i. h. 121.) majd utóbb BARLAY (*Diruta: Il Transilvano*... i. h. 11.) teljes joggal hangsúlyozta tehát – másféle véleményekkel szemben –, hogy a kiadvány *Il Transilvano* címe egyértelműen a fejedelmre utal és nem pedig általánosságban valamilyen ’erdélyire’. Diruta címádása a korabeli olasz szóhasználatot tükrözi, amely előszeretettel illelti az erdélyi fejedelmet „*Il Transilvano*” (= ’az erdélyi’) elnevezéssel.

¹³ A kiadványt és tartalmát, valamint a Mostóra vonatkozó újabb ismeretek zenetörténeti tanulságait egy részletes tanulmányban tárgyalom, amely előreláthatóan 2005-ben jelenik meg a *Magyar Zenében*. Ezenkívül szándékomban van a *Motecta quinque vocum* teljes anyagának újrakiadása.

¹ SÖRÖS Pongrác: *A katolikus klérus törekvései az 1843–44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt.* = Katolikus Szemle 1901. 865–890.; DEZSÉNYI Béla: *Nemzeti Újság.* = Regnum 1940–41. 313–356.

² A lapról: MÉSZÁROS István: *Első pedagógiai hetilapunk, a Religio és Nevelés.* = Vigília 1982. 6. sz. 444–447.; FEHÉR Katalin: *Egy reformkori katolikus hetilap, a Religio és Nevelés.* = Magyar Könyvszemle 2004. 1.sz. 14–28.

„Szükségesnek tartanók, hogy egyházi hirlap keletkezzék, mely munkásságát egyesíten az egyesülés eszközlésének szentelje, s minden jóakaratu gondolatcsérére tért nyisson, alkalmat adjon. Lehetetlen nem remélnünk, hogy ily vállalkozás a felsőbbség helybehagyását megnyerni szerencsés leend. És miután ily lap kiadására nézve, több mint egy oknál fogva, a főváros legalkalmasb helynek látszanék e vállalat megkísértésére különösen Székács József ágostai és Török Pál helvét vallásu pesti hitszónok urakat bátorkodunk felszólítani. Ilyetén közremunkálásuk az óhajtott célznak igen kedvezően megfelelné, s hozzájuk nagyon illenék, kik – mint halljuk – abban egyeztek meg, hogy néha-néha a szónoklatban egymást felváltásák.”

A tervezett lapról már a megjelenés előtti hónapokban hírt adott a *Társalkodó*. Pap Károly³ és Varga Soma⁴ közös cikkükben⁵ arról írtak, hogy egy protestáns lap legfőbb jelentősége az lenne, hogy nyilvánosságot kapnának azok a kérdések, melyek eddig csak az egyház belső körei előtt volta ismeretesk. Körvonalazzák a kiadandó lap programját, amelyben a tervek szerint azonos arányban kapnának helyet az egyházra és az iskolákra vonatkozó hírek. Megjegyzik: „Mennyit nyernék ez által a nevelési ügyre, s mennyit nyernének tanítóink képeztetésükre nézve, könnyen meggondolható.” Röviddel ezután a *Társalkodó* közölte a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* programnyilatkozatát.⁶ A lap célja, hogy a két protestáns felekezet egyházi és iskolai életének orgánuma legyen, értekezéseket, híreket és könyvismertetéseket közöl majd e tárgykörből. A lap hetenként egyszer, másfél íven jelenik majd meg, 5 forint húsz krajcáros évi előfizetési áron, és a kiadóhivatalon kívül a protestáns espereseknél és iskolaigazgatóknál lehet rá előfizetni.

A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. április 7-én jelent meg először. Szerkesztői a Kossuth által említett személyiségek, az evangélikus Székács József⁷ és a református Török Pál,⁸ mindketten felekezetük neves és elismert lelkészei. Az első évben, a szerkesztésben részt vett még Taubner Károly⁹ tanár is. A lap hetenként egyszer jelent meg Pesten, a Trattner-Károlyi nyomdában. Formátuma, felépítése hasonló volt a *Religio és Nevelés*hez. A lap első Egyházi dolgok című rovata a két protestáns felekezet aktuális egyházi ügyeivel foglalkozott. A második rovat Iskolai dolgok címmel, iskola- és nevelésügyi kérdéseknek adott helyet. A lap végén a Vegyes közlemények rovatban rövid híreket olvashattak az érdeklődők. Közölt a lap könyvismertetéseket, hazai és külföldi teológiai, tudományos, pedagógiai művekről és tankönyvekről is. A lapban publikáló szerzők többsége protestáns tanár és lelkész. A szerkesztők mindent megtettek, hogy a reformátusokat és az evangélikusokat érintő hírek, közlemények egyforma arányban szerepeljenek az egyes számokban.

³ Pap Károly (1814–1883) református lelkész, esperes.

⁴ Varga Soma (?–?) ügyvéd, hírlapíró

⁵ PAP Károly–VARGA Soma: *A protestánsoknak egy érezhető szüksége honunkban*. = *Társalkodó* 1842. 15–16.

⁶ VARGA Soma: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. = *Társalkodó* 1842. 32.

⁷ Székács József (1809–1876): evangélikus püspök, egyházi író, az MTA tagja. A bölcsészetet és a teológiát Sopronban végezte, majd a berlini egyetemen folytatta tanulmányait, ahol 1836-ban bölcsészeti doktorátust szerzett. 1836-tól haláláig a pesti evangélikus hitközség első papja volt. 1860-ban püspökké választották. Verseit az 1830-as és 40-es évek folyóiratai közölték. Számos egyházi beszéde és teológiai tárgyú munkája jelent meg.

⁸ Török Pál (1808–1883) református püspök. A teológiát Debrecenben végezte. 1839-től Pesten működött lelkészként. 1860-ban a dunamelléki református egyházkerület püspöke lett.

⁹ Taubner Károly (1809–1860?): evangélikus lelkész, matematikus, az MTA tagja. Bölcséleti és hittudományi tanulmányait a soproni evangélikus líceumban végezte. Nevelő volt, majd a berlini egyetemen tanult, ahol 1837-ben, bölcsészeti doktorrá avatták. 1837-től a pesti evangélikus gimnázium tanára. 1844-től táborig működött Milánóban.

A negyvenes években a protestánsok számára a három leglényegesebb kérdés a protestáns felekezetek uniójára irányuló törekvések kérdése,¹⁰ az iskolák tanterveinek reformjával foglalkozó tanácskozások, és a Pesten felállítandó protestáns főiskola ügye volt. Az ezekkel kapcsolatos viták, a különböző nézetek, vélemények, eszmék közzétételének fóruma a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* volt, mely 1848. végéig fontos szerepet játszott abban, hogy nyilvánosságot biztosított mind ezek számára.

A lap indulásának évében, 1842-ben jelent meg nyomtatásban, az ún. zayugróci tanterv,¹¹ amely országosan egységesíteni kívánta az evangélikus tanügyet. A tanterv megszületését több tanácskozás előzte meg.¹² Az új tantervvel kapcsolatos viták eredményeit a lap is közzétette. Székács József 1842. május 12-én publikálta a lapban Schedius Lajos 1840-ben készített tantervét,¹³ melyet a tanácskozások jegyzőkönyve szerint a résztvevő professzorok éppen a rendelkezésre álló anyagi keretek szűkössége miatt nem tartottak kivitelezhetőnek.¹⁴ A lap következő száma kivonatossan közli a zayugróci gyűlés fontosabb határozatait.¹⁵ A tanterv a falvakban általánossá kívánta tenni a négyosztályos elemi iskolát, és a városokban – a meglévő gyakorlatot kodifikálva – a két osztállyal bővített, tehát hatosztályos polgáriskolát, amelyben „a reális tárgyak tüzetesebben tárgyalhatók”. Ez a „Bürgerschule”-nak nevezett iskolatípus, amelyben történelmet, földrajzot, jogi ismereteket, matematikát, természettudományi és gyakorlati tárgyakat is tanítanak, már átmenet a középiskola felé.¹⁶ A tervezet 18. pontja hangsúlyozza, hogy a gimnáziumban a „tanítási nyelvnek a magyarnak kell lenni, hogy az által mind a tudományok, mind maga ezen nemzeti nyelv ismerete előmozdíttassék” A cikk közli a felsőbb iskolák számára hozott törvények szövegét, és a tanítók helyzetének szabályozásával foglalkozó fejezetet.

Foglalkoztak a szerkesztők a protestáns népiskolák problémáival,¹⁷ a tanítók helyzetével. Gyakran olvashatunk a lapban részletes beszámolót az egyes református és evangélikus iskolákról, amelyekben szó esik az adott iskola történetéről, tanrendszeréről, az ott tanító tanárokról, a használatban lévő tankönyvekről, az ifjúság egyesületeiről.¹⁸

1846. augusztus 10-én zajlott le a protestáns oktatók első közös tanácskozása Pesten, amelyet Tavasi Lajos kezdeményezett, és amelynek célja az volt, hogy a két testvérfelekezet vezetőit, és az iskolák tanárait egybegyűjtse „egy olyan tanácskozmányra, mely az elhanyagolt nevelés ügyét or-

¹⁰ A lapban, számos esetben adtak helyet az unióval kapcsolatos különböző véleményeknek. Pl.: *A protestantizmus jelen szőnyegkérdése.* = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. 331–332.; KOLMÁR István: *Pesti iskola s unió.* = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. 103–107.

¹¹ *A magyarhoni ágost. hitv. evangélikusoknak oskolai rendszere.* Pest, 1842.

¹² A tanácskozásokat Zay Károly egyetemes evangélikus egyházi felügyelő zayugróci birtokán tartották.

¹³ *Schedius Lajos kir. tanácsos iskolai terve.* = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. 67–71.

¹⁴ Evangélikus Országos Levéltár Generalis ecclesiae archivum II. e. 3: 8. Vö. TERRAY Barnabás: *A zayugróci tervezetek 1848 felé mutató vonásai.* = *Magyar Pedagógia* 1968. 97.

¹⁵ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. 76–82.

¹⁶ Pesti példálul az evangélikus gimnázium keretében valósult meg az elképzelés. Itt a gimnáziumi alsó osztályokba osztották be a polgári iskola felső osztályainak tanulóit, és számukra a latin helyett, reális tantárgyakat tanítottak az osztálytanítók.

¹⁷ Érdekes és elvi megfontolásokat is tartalmazó cikk: BAKSAY Dániel: *Protestáns lelkészek és iskolaiügy, s javaslat a nevelés tárgyában.* = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. 125–428; 437–440.

¹⁸ Pl.: SÜKÖSD: *A pápai főiskola.* = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. 417–421.; I.Y: *Máramaroszigeti iskolai viszonyok.* = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. 348–350.; TURCSÁNYI L.: *Párvonlat a pozsonyi és a sopronyi ev. Főiskolák között.* = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. 45–47.

vosolja”¹⁹ A lap több számon keresztül foglalkozott a tanácskozással, annak a protestáns iskolaügy reformjára, a tanítás tartalmára, módszerire, a tankönyvekre, a tanárookra és a felsőoktatásra vonatkozó javaslatával.

A protestáns egyházak sem maradtak ki a nemzetpolitikai és a nyelvi vitákból, melyek a korabeli lapok hasábjain zajlottak. A *Protestáns Egyház és Iskolai Lap* az 1840-es években helyt adott a vitatkozó feleknek, bár Székács József drámai hangú, a megbékélést célzó cikksorozata a nézetek kiegyenlítésére törekedett.²⁰ A cikkben a szerkesztő kárhoztatta mindazokat, akik „az egész egyházat magyar nyelvtanulási s terjesztési intézetté kívánták lealacsonyítani”, de erőteljesen hangsúlyozza, hogy a nem magyar ajkúak anyanyelvi művelődését nem csak hogy nem kívánják gátolni, de saját eszközeikkel elő is segítik. Ezt a nézetet a gyakorlatban azzal bizonyította Székács, hogy a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* helyet adott szlovák protestáns szerzők, köztük a például Jan Kollár, Karol Kuzmány vagy Samuil Hoič írásainak.

1848-ban közölte a lap a vallás- és közoktatásügyi minisztérium közleményeit, a 20. törvény-cikket is, teljes terjedelmében. Székács József szerkesztő „Merengések” címmel megjelent cikksorozatában²¹ az 1844/3. tc. hiányosságait kihasználó visszaéléseket taglalva már 1848. március 12-én a protestánsok jogos igényeként fogalmazta meg a felekezetek közötti tökéletes egyenlőséget. Április 2-án már arról elmélkedett, hogy milyen feltételekkel fogadják el az egyházak az állami támogatást? Hogyan őrizhetik meg az egyházak autonómiájukat, ha az állam fizeti lelkészeiket, és meddig maradnak az iskolák egyházi kézben?

A közlésre váró hírek sokasága és a fokozott érdeklődés következtében az addig hetente egyszer megjelenő *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* júliustól hetente kétszer jelent meg. Ekkorra már kialakult az autonómiához feltétlenül ragaszkodók tábora, s azoké is, akik az állami támogatás fejében akár az iskolákat is átengedték volna. A sokféle vélemény, nézet közül kitűnt Jakabfalvy András írása²² Szerinte a papok fizetése, az iskolák, az egyházi ügyek nem lehetnek tárgyai a miniszteri értekezletnek. Amiről tárgyalni kell, az a magyar protestáns egyháznak a magyar államhoz való viszonya. A törvény által kimondott egyenlőség és viszonyosság megköveteli, hogy a római katolikus egyház által élvezett előjogok megszűnjenek. Meg kell maradnia az egyházi kormányzat autonómiájának, de a belső változtatások kidolgozása az egyházak feladata. Az iskolák tekintetében a szerző óvatosságra intett, az egyház és iskola különválasztása nézete szerint még nem időszzerű. Hangsúlyozza, hogy Eötvös József miniszter a protestánsok teljes bizalmát bírja, de ha „egy jesuitai szellemű encyclopaedista dilettáns” kezébe kerül az irányítás, akkor az iskoláiról lemondott protestantizmus önmagát tenné tönkre. Jakabfalvy álláspontja szerint a protestánsoknak nem szabad az első lépést megtenni az állam irányában, amíg a katolikus egyház nem fogalmazza meg a saját álláspontját.

A későbbi hónapokban egyre inkább erősödött a protestáns egyházakban az autonómiához való ragaszkodás. A nyár folyamán az evangélikusok és a reformátusok is értekezleteket tartottak. Az evangélikusok értekezletének a jegyzőkönyve megjelent a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*.²³ A református egyház megismerve Eötvös népkolai törvényjavaslatát, elismerte, hogy az államnak joga van saját költségén bárhol iskolát felállítani, de ez nem jelentheti a felekezeti iskolák beol-

¹⁹ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1846. 780.

²⁰ SZÉKÁCS József: Merengések. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1846. 625–633, 649–653, 673–678, 697–706, 817–822, 850–854.

²¹ SZÉKÁCS József: *Merengések*. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1848. 193–199; 257–264; 327–339; 417–421; 481–484.

²² JAKABFALVY András: *Az egyházi és iskolai reformok iránt felhívott cultusminiszteri értekezlet tárgyában előleges szózat*. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1848. 987–994.

²³ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1848. szeptember 7. 1159–1170.

vasztását, ezek fenntartásához továbbra is ragaszkodtak. Az államtól a tanítók fizetését kérték, hogy a közvetlen adózást és az elemi iskolai tanítási díjakat eltörölhessék.

Szeptember 4-én báró Prónay Albert házában találkoztak az egyházak képviselői Eötvös Józseffel. A miniszter megígérte: a törvényben kifejtett egyenlőséghez képest semmi visszalépés nem történhet, de ennek alkalmazása nehézségekkel jár, mivel közben egyik hitfelekezet érdekei sem sérülhetnek meg. Szeptember 7-én a három egyház képviselői közös tanácskozással zárták le az értekezletet. Mindezekről hírt adott a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* is, amely az év végén, Pest elfoglalásakor szűnt meg.

Érdekes sajtótörténeti adalék az a hír, melyet a *Pesti Hírlap* közölt 1849. januári első számában. „A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap ez évben nem fog önállólag megjelenni, hanem csupán mellékelve leend a Kossuth Hírlapjának”.²⁴ Ez nem következett be, hiszen a *Kossuth Hírlapja* című lap már nem jelenhetett meg 1849 januárjában, Pest január 1-jén kezdődött kiürítése, feladása, és Windischgrätz január 5-i bevonulása miatt.*

FEHÉR KATALIN

Adatok gróf Dessewffy József könyvtáráról. Az 1980-as években Klaniczay Tibor akadémikus kezdeményezte hazai tudományos könyvtárainkban a régi könyvek possessorainak vizsgálatát. Ebbe a munkába a Debreceni Egyetemi Könyvtár (továbbiakban: DEK) más munkatársai mellett én is bekapcsolódtam. Könyvtárunkban ennek a tevékenységnek volt előzménye: Czellárné Csiba Judit munkakörébe tartozott a 700 000-el kezdődő raktári jelzetű régi könyvek vizsgálata. Ő azonban családi okokból külföldre távozott.

Jomagam a 16. századi külföldi műveket kerestem ki az állományból, számuk 478-ra rúgott. A possessorok vizsgálata mellett elhatároztam, hogy összeállítom, és közzéteszem az antikvák katalógusát, amely hamarosan meg is jelent.¹ Ugyanezt a munkát elvégeztem a 17. századi könyvekkel is. Az 1601–1650 közötti állomány 404 művet számlál, a század második feléből 604 könyvet találtam.² Dessewffy József tíz antikvának és huszonkilenc 17. századi könyvnek volt a possessorja. Mivel könyvei között voltak igen ritkák is, úgy gondoltam, hogy megkíséreltem összegyűjteni és értékelni a könyvtárára vonatkozó adatokat.

A DEK állományába Dessewffy könyveinek többsége a főúri könyvtárak állami tulajdonba vétele után került,³ igénylés útján, amelyet Gyarapító osztályunk tudós vezetője Bertók Lajos nyújtott be.

Utóda Léway Botondné a hetvenes évek végén vásárolt néhány könyvet éppen provenienciájuk miatt, Dessewffy bejegyzésével. Módszeresen kerestem a régi könyvek katalógusában az 1950–1954

²⁴ Pesti Hírlap 1849. 255. sz.

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült. (T 042579).

¹ OJTOZI Eszter: *A Debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvai és possessoraik*. Debrecen, 1989. /Régi tiszántúli könyvtárak 6./

² OJTOZI Eszter: *A Debreceni Egyetemi Könyvtár 1601–1650 közötti külföldi nyomtatványai és possessoraik*. Debrecen, 1996. /Régi tiszántúli könyvtárak 8./ Uő: *A Debreceni Egyetemi Könyvtár 1651–1699 közötti külföldi könyvei és possessoraik*. Debrecen, 1994. /Régi tiszántúli könyvtárak 7./

³ OJTOZI Eszter: *Possessori bejegyzések a Debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben. III. (Főúriak könyvei.)* = MKsz 1998. 3. sz. 279–283.